

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука Гафурової Олени Вікторівни
на дисертацію Грачука Вадима Сергійовича
на тему: «ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Підписання у 2014 році Україною Угоди про асоційоване членство з ЄС та принциповий вектор розвитку у напрямку європейської інтеграції, водночас, актуалізація в умовах війни питань пошуку, поширення, використання та заміщення традиційної енергії, здобуває ще більшої популярності та обумовлює науковий інтерес як щодо вивчення європейського досвіду розвитку альтернативної енергетики і реалізації програм щодо її впровадження, так і щодо дослідження особливостей національного правового регулювання відновлювальної енергетики. Розвиток новітнього енергетичного законодавства, що стане запорукою екологічної нейтральності, – це реальність для багатьох країн світу та Європи, невід’ємною частиною якої є Україна. Адже, використання джерел відновлювальної енергетики є важливим елементом стратегій сталого розвитку: на глобальному рівні – це Цілі сталого розвитку на період до 2030 р. (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»), на регіональному рівні – Стратегія сталого розвитку ЄС (The European Green Deal, European Commission, Brussels, 11 грудня 2019 р.), на національному рівні – Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затверджені Законом України від 28 лютого 2019 р. Разом з тим, впровадження альтернативних джерел енергії в Україні відбувається доволі повільно. Це пов’язано, насамперед, із

недосконалістю вітчизняного законодавства в зазначеній сфері, а також невисокими показниками інвестицій у цю перспективну галузь національної економіки. До того ж юридична наука характеризується відсутністю комплексних наукових праць, присвячених дослідженню особливостей еколого-правових засад використання відновлюваних джерел енергії в Україні.

Як зазначено у вступній частині роботи, її виконано відповідно до наукових державних програм щодо реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р., Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», змісту освітньо-наукової програми «Організаційно-правове забезпечення сталого розвитку України» яка реалізовується на юридичному факультеті та планів науково -дослідницької роботи у рамках діяльності наукової школи «Розвиток сільського господарства України в умовах СОТ та ЄС» Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Враховуючи наведене вище, актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів, вона є своєчасною та вкрай необхідною в контексті воєнного стану та пріоритетного завдання держави – забезпечення енергетичної безпеки.

Обґрунтованість наукових положень дисертації, їх достовірності і новизни. Дисертаційна робота В.С. Грачука є оригінальною науково-дослідною працею, яка характеризується належним теоретичним рівнем та містить нові наукові результати, що становлять значний науковий інтерес та мають вагомое практичне значення.

Обґрунтованість дослідження визначається, насамперед, опрацюванням різнобічної джерельної бази, що налічує 323 найменування, також підтверджується результатами апробації на всеукраїнських та міжнародних конференціях. Достовірність сформульованих у дисертації положень зумовлена поставленою метою, визначеними завданнями наукового пошуку,

прийнятним для проведення такого дослідження планом роботи, яким охоплено основні аспекти наукової проблеми.

Аналіз структури, змісту та наукових результатів рецензованої роботи показує, що визначені відповідно до мети завдання дослідження, В. С. Грачук в цілому вирішив. На цій основі ним сформульовані власні наукові висновки та практичні рекомендації з досліджуваної теми, які вперше виносяться на захист, а також удосконалюють наявні юридичні конструкції, поняття і категорії та розвивають чимало висловлених в науці екологічного права положень, висновків, ідей. Зокрема, щодо розуміння відновлюваної енергетики як обов'язкової складової сучасної екологізаційно-правової парадигми; щодо тісних взаємозв'язків відновлюваної енергетики із ключовими категоріями, що формують актуальну екологізаційно-правову парадигму: 1) відновлювана енергетика не є окремою ціллю у системі сталого розвитку та виконує інструментальну функцію для їх досягнення; 2) поняття енергетичного переходу (енергетичної трансформації) має динамічний характер, а відновлювана енергетика визначає вектор руху цієї системи відносин; 3) війна в Україні (2022 – 2025 роки) емпірично довела, що відновлювана енергетика є ключовим елементом, що лежить в основі європейського Green Deal, формуючи та обумовлюючи його спроможність та адекватність сучасним реаліям.

Дисертаційна робота В. С. Грачука в межах поставленої мети та завдань є самостійним, комплексним і завершеним науковим дослідженням, проведеним з доктринальних позицій екологічного права України. Шляхом формулювання нових та вдосконалення існуючих правових конструкцій, понять та категорій автором одержані нові теоретичні і практичні результати, які є суттєвими для розвитку науки екологічного права України, особливо в умовах гармонізації національного законодавства із вимогами ЄС, розвитку передових енергетичних технологій та забезпечення енергетичного відновлення і безпеки країни.

Комплекс загальнонаукових (діалектичний, системний, формально-логічний) та спеціальних (історико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-аналітичний) наукових методів, який було використано здобувачем, надав можливість досягнути мети дисертаційного дослідження, здійснити глибокий аналіз джерельної бази, сформулювати власні наукові висновки та пропозиції.

Дисертація В.С. Грачука складається з анотації, вступу, трьох розділів (що об'єднують десять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Така структура дозволила здобувачу послідовно розкрити проблематику роботи. Змісту дисертації притаманна концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу.

У «Вступі» дисертант обґрунтовує актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначає мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів тощо.

Перший розділ дисертації присвячений теоретико-методологічним та законодавчим основам використання відновлюваних джерел енергії. У підрозділі 1.1 розкривається місце відновлюваної енергетики в сучасній екологізаційно-правовій парадигмі. Дисертант доходить слушного висновку, що відновлювана енергетика як комплекс організаційних, правових, інфраструктурних, інституційних та інших відносин з виробництва, розподілу та споживання енергії з відновлюваних джерел – є обов'язковою складовою сучасної екологізаційної парадигми. У підрозділі 1.2 автор розглядає використання відновлюваних джерел енергії як предмет досліджень у вітчизняній юридичній доктрині і доводить, що в ній використовується два основні методологічні підходи: погалузевий (фрагментарний або спеціалізований) та інтегративний. У підрозділі 1.3. розкривається структура та особливості законодавства у сфері використання відновлюваних джерел енергії.

У розділі 2 «Особливості еколого-правових вимог до використання відновлюваних джерел енергії» дисертантом детально досліджено еколого-правові проблеми розвитку біоенергетики (підрозділ 2.1); проаналізовано еколого-правові вимоги до використання енергії сонячного випромінювання (підрозділ 2.2.); охарактеризовано національне законодавство у сфері використання вітроенергетики крізь призму наявності спеціальних правових механізмів-запобіжників, які здатні ефективно протидіяти негативному впливу вітроенергетики на довкілля та людину (підрозділ 2.3); визначено еколого-правові вимоги до використання енергії вод (підрозділ 2.4); проаналізовано еколого-правові проблеми виробництва та використання відновлюваного водню (підрозділ 2.5).

Третій розділ дисертації присвячений перспективам удосконалення еколого-правового забезпечення використання відновлюваних джерел енергії. У підрозділі 3.1 здійснено науково-практичний аналіз моделей розвитку еколого-правового забезпечення відновлюваної енергетики: 1) модель посилення юридичних вимог та відповідальності; 2) модель посилення стимулювання; 3) модель самоусунення держави. У підрозділі 3.2 визначено шляхи оптимізації та екологізації законодавства про використання відновлюваних джерел енергії.

У «Висновках» В.С. Грачуком викладено найбільш вагомі результати дисертаційного дослідження.

Положення, які виносяться на захист, можна вважати належним чином обґрунтованими, достовірними, логічними, послідовними та новітніми.

Дисертація виконана на достатньо високому науковому рівні та належно оформлена відповідно до встановлених вимог. Для тексту дисертаційного дослідження характерний формально-логічний спосіб викладення матеріалу. Робота відрізняється смисловою завершеністю, цілісністю та єдністю змісту.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що вперше в сучасній

юридичній науці України здійснено комплексне дослідження еколого-правових засад використання відновлюваних джерел енергії на основі сучасного законодавства та з урахуванням новітніх науково-теоретичних здобутків у цій сфері.

Серед найбільш вагомих результатів, які вперше у правовій доктрині визначають наукову новизну проведеного дисертаційного дослідження, можна відзначити наступні:

- доведення, що законодавство про використання відновлюваних джерел енергії диференціюється за змістовним критерієм на три блоки: а) інституційно-правовий, що характеризується неоднорідністю нормативно-правового забезпечення та інституційно-функціональним розривом; б) організаційно-правовий, що регулює виробничі, ринкові та споживчі енергетичні відносини; в) протекційно-правовий, який є найбільш розвинутим та системоутворюючим блоком для законодавства про використання відновлюваних джерел енергії;

- виявлення характерних рис вітчизняного законодавства про водневу енергетику: а) мала численність норм, переважна частина яких міститься в документах програмного, а не регуляторного змісту; б) основна мета наявних норм – задекларувати наміри про державне сприяння; в) ігнорування еколого-правових питань виробництва та використання відновлюваного водню;

- удосконалення характеристики будівельно-просторових екологічних ризиків вітроенергетики (земельно-деградаційних, ландшафтних та біологічних), основними рисами яких є: а) інтенсивний вплив на довкілля та підвищений ступінь небезпеки; б) обмежений період прямого втручання і пролонгований період настання потенційних наслідків; в) джерело походження екологічних ризиків – будівельна діяльність, а не енергетика; г) існування лише загально-правових екологічних запобіжників.

Заслуговує на увагу твердження автора, що активізація розвитку біоенергетичного законодавства, яка спостерігається протягом останнього

етапу, співпадає із підвищенням еколого-правового змісту вимог, що в цілому посилює імперативність біоенергетичного законодавства (с. 93). Доцільно погодитися із думкою дисертанта, що нормотворець фактично використовує закони економіки, створюючи додатковий попит на біопаливо та біокомпоненти, зобов'язуючи виробників пального для транспорту дотримуватися нормативно визначеної мінімальної частки обсягу біопалива (с. 93). Представляє науковий інтерес здійснена у дисертаційній роботі класифікація екологічних ризиків, пов'язаних із вітроенергетикою: перша група – конструкційні ризики, що пов'язані зі створенням вітроенергетичного обладнання та його утилізацією; друга група – будівельно-просторові екологічні ризики – до яких відносяться ті ймовірні негативні впливи на довкілля, які проявляються під час планування, підготовки, розміщення та будівництва вітроелектростанцій (земельно-деградаційні, ландшафтні, біологічні та третя група – функціонально-екологічні, до яких відносяться ті ймовірні негативні наслідки, що пов'язані безпосередньо із експлуатацією вітроелектростанцій (біологічні та антропогенні) (с. 141-142). Аргументовано виглядають визначені автором характерні особливості вітчизняного гідроенергетичного законодавства, а саме: наявність міжнародно-правової складової у вигляді угод про фінансування робіт із покращення стану вітчизняної гідроенергетики; ініціювання спеціального законодавства про малу гідроенергетику; програмне забезпечення (с. 144-149). Вважаємо доцільним виокремлення трьох основних груп екологічних ризиків малої гідроенергетики а) ризики для земельних ресурсів (затоплення територій, порушення природоохоронних та природно-заповідних об'єктів внаслідок ведення будівництва гідроелектростанцій та їх експлуатації тощо); б) ризики для водних ресурсів (порушення природного стоку води, позбавлення річки можливостей для самоочищення та самовідновлення, погіршення якості води, застійні явища тощо); в) ризики для біологічних ресурсів (порушення міграційних процесів серед риб та інших гідробіонтів, погіршення умов

існування тощо) (с. 154-157). Слушною вбачається ідея щодо необхідності здійснення комплексного оптимізаційно-екологізаційного удосконалення законодавства у сфері використання відновлюваних джерел енергії в Україні. Її подвійна природа, на думку здобувача, полягає в тому, що оптимізація передбачає налагодження формальної структури законодавства, прийняття необхідних законодавчих актів, скасування непотрібних, проведення систематизації, водночас, екологізація вказує на змістовне удосконалення, насичення законодавства нормами екологоорієнтованого характеру (с. 177).

Наведений вище перелік позитивних сторін рецензованої роботи не вичерпує всіх наукових результатів, які визначають її наукову новизну. Слід зазначити, що запровадження у практику законотворення і правозастосування, а також у науково-дослідну роботу і навчальний процес висновків, положень і практичних рекомендацій, що містяться у цьому дисертаційному дослідженні, сприятиме позитивним змінам у сфері подальшого розвитку відновлюваної енергетики.

Повнота викладу одержаних результатів. Результати дослідження В. С. Грачука «Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії» пройшли апробацію і доповідалися на багатьох науково-практичних форумах міжнародного і національного рівня. Наукові ідеї, погляди та рекомендації автора відображені у 11 опублікованих працях, з яких 3 – опубліковані у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому виданні, проіндексованому у базі даних Scopus, а також, у матеріалах і тезах виступів на 7-ми науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В. С. Грачука, варто зауважити, що окремі положення, висновки, рекомендації цієї наукової праці не сприймаються однозначно, оскільки мають дискусійний характер або ж потребують додаткової аргументації.

1. На наш погляд, є дискусійною пропозиція дисертанта щодо застосування такого критерію поділу законів у сфері використання

відновлюваних джерел енергії, як ступінь їх впливу на відповідні правовідносини (с. 21, 69-70, 182). Адже дія нормативно-правових актів однакової юридичної сили є рівною, що повною мірою стосується і законів. Відповідно і «ступінь їхнього впливу» на суспільні відносини є однаковим. Різниця полягає лише у предметі регулювання, тобто наявності визначеного кола суспільних відносин, які регулюються нормами відповідних законів. Крім того, потребує уточнення пропозиція щодо побудови «пірамідальної внутрішньої структури законодавства» (с. 21) в зазначеній сфері, оскільки дисертантом аналізуються виключно положення відповідних законів (с. 63-70).

2. Характеризуючи тенденції розвитку законодавства про використання відновлюваних джерел енергії протягом 2024-2025 років, В.С. Грачук звертає увагу на невиразний темп та характер здійснених нормотворчих змін, відсутність реформаційних проявів (с. 21-22, 79, 182). Хотілось би почути, яким саме має бути темп та характер відповідних змін, і що автор вкладає у таке поняття як «реформаційні прояви», в чому вони, на його думку, полягають?

3. Уявляється недоцільним винесення у наукову новизну роботи пункту, присвяченого класифікації еколого-правових проблем розвитку геліоенергетики (с. 22), оскільки на їх вирішення (внесення пропозицій щодо їх вирішення) мало б бути спрямовано дисертаційне дослідження.

4. Автор пропонує методологічну ідею оптимізаційно-екологізаційного удосконалення законодавства про використання відновлюваних джерел енергії в Україні. На його думку, вона має полягати у системних змінах формального та змістовного характеру, комплексне поєднання яких надасть можливість досягти потужного синергетичного ефекту та якісно прискорити енергетичну трансформацію, ураховуючи сучасні воєнні, енергетичні, екологічні, економічні та інші виклики (с. 23, 180, 187). У зв'язку із вказаним виникає декілька запитань: 1) про які саме системні зміни формального та змістовного характеру йдеться? 2) на який ефект автор сподівається після їх

запровадження? 3) в чому, на його думку, має полягати якісне прискорення енергетичної трансформації?

5. На с. 179-180 дисертант звертає увагу на необхідність впровадження спеціальних еколого-правових приписів, які будуть спрямовані на мінімізацію або нейтралізацію негативного впливу на довкілля та людину, під час використання відновлюваних джерел енергії шляхом внесення змін і доповнень як до спеціальних законів про альтернативну енергетику, так і до інших законодавчих актів (с. 179-180). Доцільно було б конкретизувати які саме зміни і до яких нормативно-правових актів необхідно внести.

6. С.В. Грачук зазначає, що правова охорона земель під час розвитку геліоенергетики ускладнюється виявленням конфліктом законодавчих пріоритетів (с. 25, 184). Хотілось би, щоб автор більш детально зупинився на сутності такого конфлікту.

Зазначені вище зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є особистим внеском автора в еколого-правову науку.

Загальний висновок. Резюмуючи висловлені у цьому відгуку позитивні наукові доробки дисертанта та дискусійні зауваження щодо окремих положень, можна стверджувати, що дисертація В. С. Грачука є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому автор зміг розв'язати нові теоретичні і практичні завдання щодо встановлення особливостей еколого-правових засад використання відновлюваних джерел енергії в Україні на підставі визначення основних теоретичних та практичних правових проблем у цій сфері, формулювання пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства та оптимального прискорення енергетичної трансформації.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до встановлених вимог, для її тексту характерний формально-логічний спосіб викладу матеріалу. Вона вирізняється смисловою завершеністю, цілісністю та єдністю структури і

змісту. У дисертації не виявлено будь-яких проявів академічної недоброчесності.

Дисертація В. С. Грачука на тему: «Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії» є комплексною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні й практичні положення щодо розвитку законодавства у сфері відновлюваної енергетики, які в сукупності можна оцінювати як вирішення важливого наукового завдання в науці екологічного права. Вона відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам п. п. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Грачук Вадим Сергійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Олена ГАФУРОВА

